

DERIVAREA – MECANISMUL ȘI TIPURILE EI STRUCTURALE ÎN SFERA TERMINOLOGIEI ECOLOGICE

Macovei Dorina, lector, master în filologie

Departamentul Limba Engleză și Limba Franceză Specializate, USM

Manolache Constantin, dr., conf. univ., Institutul de Studii Enciclopedice, AȘM

Vocabularul ecologic se îmbogățește urmând formulele general valabile atât la nivelul lexicului comun cât și a altor limbaje specializate, aceste mijloace de formare a termenilor fiind destul de productive în vocabularul ecologic. Observațiile noastre vizează specificul manifestării procedurii de derivare (derivare progresivă, derivare regresivă sau inversă, derivare parasintetică) în formarea termenilor în cadrul terminologiei ecologice, precum și productivitatea unor prefixe și sufixe. În funcție de anumite criterii (semantic, structural, morfologic, etimologic) vom încerca să clasificăm termenii ecologici în anumite categorii și să analizăm trăsăturile lor comune. Studiul se bazează pe un corpus variat de termeni ecologici selectați din cărți și reviste de specialitate și dicționare publicate recent.

Cuvinte cheie: derivare, prefixare, prefix, sufixare, sufix, termen ecologic

Modalitate fundamentală, productivă și complexă de îmbogățire a vocabularului, derivarea a fost constant studiată în lingvistica românească de numeroși cercetători : S. Pușcariu, Al. Graur, Th. Hristea, C. Dominte, M. Avram etc, acest procedeu cunoscând un interes deosebit în ultimele decenii în lucrările lingviștilor basarabeni: V. Bahnaru, I. Dumbrăveanu, E. Mincu etc. Derivarea este studiată de cercetătorii interesați de evoluția vocabularului unei limbi, de identificarea afixelor și de caracterizarea acestora sub diverse aspecte (etimologie, sens, variații fonetice, productivitate etc.). Înainte de a proceda la descrierea mecanismului de funcționare a acestui procedeu în terminologia ecologică, vom face câteva reflecții asupra definirii lui și tipurile sale existente.

V. Bahnaru susține că „derivarea este procedeu de formare de cuvinte pornind de la un cuvânt de bază, cu ajutorul sufixelor și al prefixelor. Cuvântul rezultat prin derivare se numește cuvânt derivat” [1]. Marouzeau definește derivarea ca „procedeu de formare a unui cuvânt nou având ca bază un alt cuvânt existent în limbă” [7]. O definiție asemănătoare întâlnim și la Th. Hristea, M. Goga, Al. Graur și M. Avram, ceea ce confirmă unanimitatea în privința definirii acestui procedeu. Așadar, susținem ideea deja existentă că derivarea este mijlocul intern de îmbogățire a vocabularului care constă în formarea cuvintelor noi, cu ajutorul sufixelor și prefixelor lexicale. Când afixe (sufixe, prefixe) se adaugă bazei, se vorbește despre *derivare progresivă*, iar când acestea se elimină, este vorba despre *derivare regresivă sau inversă*. În literatura de specialitate se mai întâlnește și termenii de *derivare sintetică*, în situația în care la bază se atașează un sufix sau prefix pentru a forma un cuvânt nou, și *derivare parasintetică*, ce presupune formarea unui cuvânt prin adăugarea simultană a unui prefix (care aduce modificări noționale) și sufix (care schimbă clasa morfemului bază).

Nu în ultimul rând vom sublinia ideea lui V. Bahnaru că „tot ce se crează în cadrul derivării (fie de orice tip) se datorează analogiei cu modelele deja existente în limbă. Nu are importanță dacă modelul e moștenit, împrumutat sau creat la rîndul lui în limba română, important este ca el să fie analizabil și să preteze la creații sistematice, adică să poată deveni productiv” [1]. Iar Th. Hristea vine cu precizarea că orice tip de derivare are un caracter sistematic și aceasta înseamnă că „pe baza câtorva modele uzuale și cu ajutorul unui număr relativ mic de afixe, se pot forma sute și chiar mii de cuvinte, pe care le înțelegem ușor, tocmai fiindcă sunt construite după tipare preexistente și în conformitate cu anumite reguli pe care le cunoaștem din copilărie” [6]. Derivarea progresivă sau propriu-zisă se manifestă prin prefixare și sufixare și este cea mai frecventă și productivă modalitate de a crea cuvinte și respectiv termeni noi.

Derivarea cu prefixe prezintă unul din procedeele principale de formare a cuvintelor și a termenilor în același timp, deoarece „ea poate fi un mijloc unic de formare a unor cuvinte noi, atunci când de la un cuvânt existent în limbă se obține altul prin simpla adăugare a unui prefix”

[3]. Așadar, *prefixele* sunt afixe „antepuse bazei, cu valoare lexicală în limba română, care creează un cuvânt nou, de obicei fără a-i schimba categoria lexico-gramaticală” [8]. Prefixarea implică atașarea unui afix înaintea rădăcinii cuvântului pentru a forma un derivat. În general, vocabularul ecologic se îmbogățește urmând formulele general valabile atât la nivelul lexicului comun cât și a altor limbajelor specializate, acest mijloc de formare a termenilor fiind destul de productiv în vocabularul ecologic. Observațiile noastre vor viza specificul manifestării acestui procedeu de formare a termenilor în cadrul terminologiei ecologice, precum și productivitatea unor prefixe.

Vom enumera și analiza prefixele care participă la acest fenomen urmând câteva criterii preluate din lexicologia limbii române, mai bine zis, criteriul etimologic și criteriul semantic. Așadar, la formarea termenilor ecologici contribuie atât unele prefixe mai vechi (moștenite din latină sau împrumutate din slavă) cât și unele mai noi (neologice). În terminologia ecologică românească au fost înregistrați termeni formați prin derivare afixală cu ajutorul prefixelor vechi, unele fiind foarte vechi, deoarece au fost moștenite din latină sau împrumutate din slavă. În șirurile de exemple prezentate pentru a ilustra procedeul vor putea fi atestați și unii termeni de natură parasintetică (formați prin prefixare și sufixare): **în-** (închircire, încrucișare, înflorire, înmlăștinire, înmulțire, înverzire); **des-** (descompunere, deshidratare, despădurire, deștelenire, descompunători); **ne-** (nebiodegradabil), etc.

Majoritatea prefixelor, însă, provin din limbile apusene care ne-au asigurat cu un număr impunător de neologisme. Printre prefixele neologice enumerăm: **a-** (abiogeneză, abioseton, abiosferă, abiotă, avitaminoză); **con-** (congenetice); **im-** (impurificare); **in-** (infaună, intoxicație, incrustare, increte, incompatibilitate); **inter-** (interciclice, intercoline, interdegradare, intermigrare, interzonal); **ultra-** (ultraabisal, ultraabisopelagial, ultrabacterii, ultrahigrofită, ultramicrobi, ultraplancton, ultrasunet). Ținem să menționăm că sufixele neologice împrumutate preponderent din limba franceză au ca sursă etimologică cuvinte propriu-zise din latina și greaca veche.

Aplicând criteriul semantic, putem enumera termeni formați cu ajutorul prefixelor privative, negative, iterative, delocutive, cu valoare de superlativ, etc.: *prefixe privative* (cu sensul de „fără”, „lipsit de”): **des-/dez-** (despădurire, dezagregare); **de-** (desalinizare); *prefixe negative* (care imprimă bazei valoare negativă): **ne-** (nebiodegradabil); **in-** (infertil, insensibil); **a-** (acelular); **an-** (anaerob); *prefixe iterative* (utilizate pentru cuvinte pentru a exprima repetarea): **re-** (reaclimatizare); *prefixe delocutive* (formând cuvinte noi de la locuțiuni, exprimând chiar „înlocuirea”, dar mai ales „introducerea”, „devenirea”, „facerea”): **în-** („îngrămadire” de la „a aduna în grămadă”); *prefixe ale superlativului* (ce exprimă intensitate maximă și fiind aplicate cu preponderență adjectivelor și substantivelor pentru a marca incomensurabilul, neobișnuitul, exagerarea etc.): **ultra-** (ultraabisal); **supra-** (supraexploatare ecologică); **extra-** (extrazonare); **hiper-** (hipergeneză); **arhi-** (arhibental); **super-** (superclimax); *prefixe locative*, după P. Gh. Bârlea, (indică locul în raport cu semnificația bazei, dar și ierarhizarea valorică, etc.): **intra-** (intrazonalitate); **pre-** (prevernal); **post-** (postneodarvinism); **sub-** (subxerofite); **hipo-** (hiponeuston); **pro-** (procenoză); *prefixe ale asocierii*, cu sensul „împreună cu”: **con-** (congenital); **co-** (coabitare); *prefixe cu sensul* „împotriva”: **anti-** (antibiotic); **contra-** (contaoatravă); *prefixe cu sensul* „peste”: **trans-** (transurbație); *prefixe cu sensul* „între”: **inter-** (interzonal).

Deși fenomenul prefixării este mai puțin productiv în limba comună decât cel al sufixării, observăm că limbajul ecologic abundă în termeni formați cu ajutorul prefixelor. În sistemul terminologic ecologic cele mai frecvente și mai productive sunt cele neologice, de circulație internațională.

Pocesul derivării este reprezentat în limba actuală și de structuri care includ afixoidele (prefixoide și sufixoide). Falsele prefixe sau pseudoprefixele au în comun cu prefixele numai poziția de afixare și:

„- sunt *cuvinte* de sine stătătoare în limba de origine (greacă, latină etc.);

- se pot *traduce* printr-un lexem corespunzător în română, ceea ce le confirmă valoarea denotativă specifică unui cuvânt (substantiv, verb, adverb, adjectiv, prepoziție etc.);
- au, de obicei, *mărci formale*: *-o* (la cele de origine greacă); *-e* (la cele de origine latină);
- au circulație internațională, caracterizând fondul neologic, vocabularul tehnico-științific, profesional al limbilor moderne” [2].

- o altă deosebire între prefixoide și prefixe este că prefixele nu pot fi atașate niciodată la sfârșitul cuvântului, în timp ce unele pseudoprefixe au această calitate.

Prefixoidele (pseudoprefixele sau false prefixele) au o productivitate înaltă și în ultimii ani se înregistrează o creștere activă a termenilor cu astfel de elemente în vocabularul ecologic. Printe exemple enumerăm: **acva** – (acvatoriu); **aero** – (aerotox); **alo** – (alometrie); **auto** – (autobiologie); **bio-** (bioactiv), **eco** – (ecoelement); **geo** – (geoacumulare), **micro** – (microhabitat); **mono** – (monogenetică); **psiho** – (psihoecologie).

Un fenomen destul de des întâlnit este dubla chiar și tripla prefixare care constă în adăugarea înaintea rădăcinii sau a cuvântului de bază a două și respectiv a trei prefixe/prefixoide:

~**prefix + prefix**: reaclimatizare, postneodarvinism;

~**prefix + prefixoid**: anheliotrop, ultramicroclimat, ultramicroscopie;

~**prefixoid + prefixoid**: biogeocenoză, ecobiomorfă, fitogeosferă, fitoautotrofe, fotobiosferă, geobiocenoză, microaerotolerante, patobiocenoză;

~**prefix + prefixoid + prefixoid**: supramegaecosistem;

~**3 prefixoide**: biogeocenogeneză.

Remarcăm aici o poziție liberă a prefixoidelor, ca și în cazul sinonimelor: „biogeocenoză” (complex unitar al suprafeței globului terestru în care biocenoza și părțile respective din litosferă, hidrosferă, atmosferă și pedosferă se condiționează reciproc) apare deseori în textele de specialitate sub termenul „geobiocenoză”.

Un alt detaliu pe care îl observăm studiind termenii ecologici ce au în componență un prefixoid este poziția pe care cel din urmă o poate avea în cuvânt: topica dublă – ca segment nu numai final, ci și inițial. Spre exemplu, elementul *fob* poate funcționa ca prefix *fobofototropism* dar și ca sufix *pelofob*. Deseori se combină chiar între ele (*fotofob*, *fobofob*, *heliofob*) într-un fals derivat (dar și fals compus), numit *lexemoid* [2]. Acest fenomen se va mai întâlni în literatura de specialitate sub numele de *compunere tematică* sau *temică*. Majoritatea termenilor formați prin acest procedeu au un caracter internațional și urmează anumite reguli, de exemplu, elementul de legătura „o” între cele două elemente de compunere savantă: *agrobiologie*, *pedobiologie*, *pedoecologie*, *genocid*, etc.

O altă nuanță nu mai puțin importantă ce merită să fie menționată este termenii formați cu prefixe aparțin în majoritatea cazurilor aceleiași categorii lexico-gramaticale la fel ca și baza de la care a pornit derivarea. Vorbim despre o derivare endocentrică și exemplificăm cu următorii termeni: aclimatizare (subst.)– reaclimatizare (subst.), hidratare (subst.) – deshidratare (subst.), activ (adj.) - bioactiv (adj.), celular (adj.) – acelular (adj.), a hidrata (verb.) – a deshidrata (verb.) etc.

Derivarea se face și prin sufixare care se realizează prin mijlocirea sufixelor. „În raport cu prefixele, sufixele sunt postpuse bazei, rădăcinii sau morfemului independent” [1]. Derivarea cu sufixe este la fel cercetată în numeroase lucrări de lingvistică, fiind considerată mult mai importantă și mai răspândită decât derivarea cu prefixe. Statistica aproximativă numără în limba română 500-600 de sufixe grupate în diferite categorii ținând cont de mai multe criterii. Fenomenul sufixării este unul foarte productiv și răspândit ce argumentează ideea multor lingviști români că limba română este o limbă de tip derivațional. Suffixele au fost identificate nu numai în formații interne ale limbii dar și în termeni împrumutați. Funcția sufixului este de a conferi termenilor nou-formați o anumită valoare semantică și morfologică ce ne va permite să le clasificăm în câteva categorii importante. În funcție de criteriul semantic vom distinge câteva clase de termeni derivați cu ajutorul sufixelor:

~nume de agent – biocatalizator, bioderivat, bioindicator, haustor;

~însușiri de persoane sau obiecte – poluant, ecologic, acelular, alergen, bental, biodegradabil, biodescompunător, biodetector, epurat, mărăcinos;

~denumiri de instrumente sau obiecte – ghețar;

~denumiri de stări patologice – acidoză, alergie, bacterioză;

~termeni abstracti ce includ fenomene și acțiuni - aforestare, alcalinizare, bioaerare, biodegradabilitate, burniță, albinism, algotrofism, bioecoterorism, cultivație, demineralizare, deștelenire, ecoactivism, germinație, hățiş, lăstărire, lichenism, aclimatizare;

~termeni cu sens colectiv – buruieniș, mărăciniș, fruticet, tufiș, goruniș, lăstăriș, mărăciniș, mestecăniș, molidiș;

~termeni care indică proviniența locală sau originea – acarian (de la denumirea ordinului de căpușe *acaria*);

~termeni ce exprimă procese: bacterioriză, bioliză, citoliză;

~termeni ce exprimă ramuri sau domenii înrudite cu ecologia: bioindustrie, bioinginerie, crioecogenie;

~denumiri de substanțe: aflatoxină.

Așadar, sufixele care participă preponderent la formarea termenilor ecologic sunt: -or, -at, -ant, -ic, -of, -al, -bil, -tor, -os, -ar, -oză, -ie, -ism, -ătate, -iță, -iș, -ian, etc. Deoarece sufixele de cele mai multe ori conferă termenilor noi-creați și o anumită valoare morfologică, vom încerca să clasificăm sufixele în următoarele categorii:

substantivale – (de exemplu: **-iș, -ar, -oză, -ism, -re, -et** etc. în aluniș, ghețar, acidoză, albinism, lăstărire, aclimatizare, mărăciniș, fruticet);

adjectivale – (de exemplu: **-ant, -os, -at, -ic, -an**, etc. în poluant, poluat, mărăcinos, epurat, acarian, ambiant, organic);

verbale – (de exemplu: **-i, -a, -iza, -ui** etc. în despăduri, defrișa, epura, hidrata, desaliniza, prăfui).

În rînd cu sufixele propriu-zise, terminologia ecologică acceptă și prezența unor serii de sufixoide provenite de la cuvinte grecești sau latine, care în diacronie și-au pierdut sensul lor real. În comparație cu afixele, afixoidele poartă un sens lexical mai evidențiat ceea ce face ca lexemele formate cu aceste elemente să fie studiate de mulți lingviști la compartimentul compunere. În continuare vom prezenta o serie de termeni formați cu ajutorul sufixoidelor: **-cid** „care ucide”- fungicid; **-fag, -fagie** „a manca, a absorbi” – fitozoofag, **-fer, -fera** „care poartă, conține, produce” – lucifer, **-fil, -filie** „a iubi”- foleofil, **-fob, -fobie** „care urăște, are oroare, respinge, căruia îi este frică de”- fotofob; **-for** „care duce, poartă” – luminofor, **-form** „formă, aspect” – izoform, **-fug** „care fuge, care alungă, respinge” – insectifug, **-gam, -gamie** „căsătorie, unire” – heterogamie, **-gen** „care produce, care ia naștere” – florigen, **-grama** „scriere, înregistrare” – fotogramă, **-logie** „care studiază” – ecologie, **-morf** „formă” – geomorf, **-ree** „scurgere” – hemoree, **-termie** „căldură, temperatură” – heterotermie, **-tipie** „caracter” – homotipie; **-vor** „mîncător” – larvivor.

Ca urmare a studiului derivatelor cu sufixe și prefixe, am constatat că procesul derivării joacă un rol important în formarea termenilor ecologici, fiind unul destul de productiv. Putem constata că termenii din domeniul dat se formează cu ușurință atît cu ajutorul prefixelor și sufixelor noi cît și cele mai vechi. Faptul că există o legătură interdisciplinară între ecologie și științe precum biologia, chimia explică foarte bine productivitatea afixoidelor care înregistrează o bună parte a tezaurului terminologic.

Referințe bibliografice:

1. BAHNARU, Vasile (2013) - *Lexicologia practică a limbii române*, Chișinău, Institutul de filologie al AȘM, 490 p.
2. BÂRLEA, Petre Gheorghe, (2009) - *Limba română contemporană. Fonetica și fonologie-Ortografie, ortoepie și punctuație - Vocabular*, București, 255 p.
3. GRAUR Alexandru, AVRAM Miora, (1978) - *Formarea cuvintelor în limba română.V.II* București, 383 p.

4. GRAUR Alexandru, AVRAM Miora, (1989) - *Formarea cuvintelor în limba română.V III* București, 190 p.
5. GRAUR Alexandru, AVRAM Miora, (1970) - *Formarea cuvintelor în limba română.V.I* București, 329 p.
6. HRISTEA, Theodor. (1984) - *Sinteze de limbă română*, Ed. Albatros, 383p.
7. <http://rochi.utcluj.ro/rrioc/articole/RRIOC-2011-2-Mititelu.pdf>. [Citat: 07 04 2016.]
8. IONESCU-RUXĂNDIOIU, Liliana. ș. a. (2005) - *Dicționar de științe ale Limbii*, Editura Nemira, 608 p.